

A SZERKEZETI ÉS ÁGAZATI KAPCSOLATTORZULÁSOK A MEZŐGAZDASÁGBAN

NEMESSÁLYI ZSOLT dr.

Kulcsszavak: ágazatok, termelési szerkezet, üzemszervezés, külterjes-belterjes gazdálkodás, ágazati jövedelem.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány vállalatgazdasági és üzemtani szempontból vizsgálja az egyéni és társas gazdaságok szerkezeti változásait, torzulásait. Az állattenyésztési ágazatok jövedelemtermelő képességének romlása és az EU támogatáspolitikája miatt a növénytermelésre specializálódott gazdaságok száma erőteljesen megnövekedett. A mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodásának eredményei mindig szoros kapcsolatban voltak és vannak jelenleg is a termelés szerkezetével. Alapvetően a termelés szerkezetétől függ a jövedelem nagysága, amit többek között az ágazatok jövedelemtermelő képessége, a támogatások nagysága és az ágazati kapcsolatokban rejlő lehetőségek kihasználása befolyásol. Az állattenyésztési ágazatok jövedelemtermelő képességének romlása és az EU támogatáspolitikája miatt a növénytermelésre specializálódott gazdaságok száma erőteljesen növekszik, szemben az állattenyésztő és a vegyes szerkezetű gazdálkodással. A gazdaságok szerkezeti torzulása nem kedvez az ágazati kapcsolatokban rejlő előnyök kihasználásának, bár ezek számszerűsítése nem könnyű feladat. A mezőgazdasági vállalatok szerkezetváltozásának tendenciája távlatilag veszélyezteti a nemzetgazdasági egyensúlyokat is. A mezőgazdaság belterjes irányba fejlesztése már 100 évvel ezelőtt is nemzeti érdek volt. A cukorrépa és a dohány termesztésének visszaszorítása, feldolgozó iparaik erőszakos megszüntetése visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat el a magyar mezőgazdaságban. Hensch idézi több mint száz éve Pethe Ferenc tanácsát: „Markolj csak keveset, de azt jól megszorítsd, Ne a földet, hanem a munkát szaporítsd!”

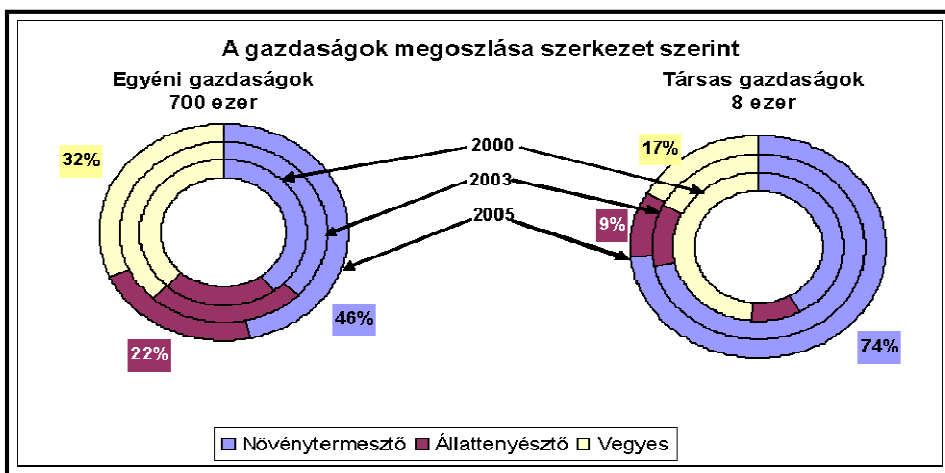
A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOK SZERKEZETE

A rendszerváltást megelőző nagy-gazdaságok, termelészövetkezetek és állami gazdaságok szerkezete a vegyes jelzővel jellemezhető. Tíz év alatt, 2000-re már jelentős a specializálódás a gazdaságok között. A KSH gazdaságszerkezeti összeírása szerint 2005-re a specializáció

tovább növekedett, a főágazatok közötti arányok jelentős változása mellett (KSH, 2006). Az 1. ábra világosan mutatja, hogy az egyéni- és társas gazdaságok között is egyre több a növénytermelő, csökkenő arányú az állattenyésztő, és egyre kevesebb a vegyes szerkezetű gazdaságok száma.

1. ábra

A gazdálkodás üzemrendszere Magyarországon

Forrás: KSH, 2006 alapján

Ha ez a trend tovább folytatódik, Magyarországon megszűnik az állattenyésztés. Remélhetően megalapozatlan ez a következtetés, de Szabó (2007) is többek között azt erősíti meg tanulmányában, hogy „a főbb haszonállatok létszáma számottevő mértékben csökkent, és a két főágazat közötti arány 2004-2006 között, a korábbi évekhez képest, erősen elmozdult a növénytermesztés javára”. Kapronczai és társai (2007) szerint is „30%-kal növekedett négy év alatt a növénytermesztés bruttó termelési értéke, ami 2005-ben 53% részarányt képviselt, szemben az állattenyésztés 36%-ával (11% az egyéb tevékenység).”

Az állatállomány csökkenése és az állattenyésztési kedv visszaesése Magyarországon sokféle okkal magyarázható, de ezek között kiemelkedő az állattenyésztési ágazatok jövedelemtermelő képességének meggyengülése. Ez a tendencia az EU csatlakozást követően felgyorsult, mert a támogatások rendszere is jobban kedvezett a növénytermelésnek, mint az állattenyésztésnek. Béládi – Kertész (2006) által szerkesztett adatbázis alapján az 1. és 2. táblázat mutatja a fontosabb növénytermelési és állattenyésztési termékek jövedelmét, támogatását és költségarányos jövedelmezőségét.

1. táblázat

Szántóföldi növények jövedelme, támogatása és költségarányos jövedelmezősége (piacmeghatározó gazdaságok átlaga), 2005

Ágazat	Jövedelem	Támogatás	Jövedelmezőség %
	Ft/t		
Búza	-3 159	9 031,4	23,97
Kukorica	1 963	5 110,6	36,57
Napraforgó	-7 628	18 943,8	20,26
Cukorrépa	3 640	396,7	72,63
Burgonya	6 850	860,9	35,46

Forrás: Béládi – Kertész adatbázisából szerkesztett táblázat

2. táblázat

**Állati termékek jövedelme, támogatása és költségarányos jövedelmezősége
(piacmeghatározó gazdaságok átlaga), 2005**

Ágazat	Mértékegység	Jövedelem	Támogatás	Jövedelmezőség %
Tej	Ft/l	2,16	4,69	16,73
Tojás	Ft/db	0,74	0	9,80
Hízóbika	Ft/kg	-1,22	15,08	0,82
Vágósertés	Ft/kg	11,73	7,19	7,01
Brojlercsirke	Ft/kg	-1,63	4,28	1,28

Forrás: Béládi – Kertész adatbázisából szerkesztett táblázat

A gazdaságok szerkezeti torzulása nem kedvez az ágazati kapcsolatokban rejlő előnyök kihasználásának sem. Száz évvel ezelőtt Hensch (1906) is bemutat olyan gazdaságokat, amelyek mellőzik az állattartást, ha „a haszonállattartás nem nyújt megfelelő jövedelmet”. Az ilyen gazdálkodásról azonban az a véleménye, hogy „nagyobb jelentőséget a rendszernek nem tulajdoníthatunk, egyrészt, mert az állattenyésztésre a viszonyok általában folyton kedvezőbbre fordulnak, másrészt, mert az állattartás mellőzése a termelést egyoldalúvá teszi, a kockázatot fokozza, a jövedelem biztonságát csökkenti s az egész gazdálkodásnak rideg jelleget kölcsönöz”. Gönczi Iván (Gönczi – Kádár – Vadász, 1967) is azon az állásponton volt, hogy „többféle növényt termelni és állatot tartani!”. Ez a hagyományosnak nevezhető szerkezet elégti ki a föld állagának megőrzését, csökkenti a kézi-, a gépi munka idényszerűségét, a melléktermékek gazdaságon belüli felhasználását, a szakértelem érvényesülését, a forgóeszközök gyorsabb és egyenletesebb megtérülését. Mindezt megtoldja még azzal is, hogy „gazdaságaink lehetőségeinkhez képest rendezkedjenek be a mezőgazdasági termelést kiegészítő feldolgozó, előkészítő, szolgáltató stb. tevékenységek végzésére. Például gyümölcsből, burgonyából szeszfőzés; húsrú feldolgozása, felfüstölése; tehéntej, juhtej fölözése, tú-

ró, sajt készítése; szőlő feldolgozása borrá; gyümölcs szárítása, aszalása; fűz-vessző, kukoricacsuhé, szalma, nád stb. háziipari jellegű feldolgozása; ezenkívül takarmányliszt, takarmánykeverék előállítás, erdészet és melléktermékei, fuvarozás, építőanyag-előállítás, építkezés és szerelés, kereskedelmi raktározás, gépjávitás, idényjellegű bérmunkák az erdészetnek, ipari üzemeknek stb.”

Az amerikai iskola sem tagadja az ágazati kapcsolatok előnyeit. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok nagy kiterjedésű földrajzi övezeteiben a legtöbb farm horizontálisan és vertikálisan is specializálódott, „elvesztve a több lábbon állás hagyományos előnyeit” (Nemessályi, 1992).

Az ágazatok számát és kombinációját egy farmon belül az határozza meg, hogy milyen a kapcsolat az egyes ágazatok között. E kapcsolatok szerint vannak verseny-, társ- és kiegészítő ágazatok. Két ágazat akkor tekinthető versenya-gazatnak, ha az egyik terméknövekedése a másik csökkenését vonja maga után. Ezek versenyeznek az erőforrásokért. A társágazatok a farm erőforrásainak jobb kihasználását teszik lehetővé. Kiegészítő viszony akkor jön létre két ágazat között, amikor egyik a másik termelésnövekedését vonja maga után. Az ágazatok egymásra épülése, kapcsolódása, összefonódása eredményezi a már idézett Gönczi-féle sémában is a láncszerű kapcsolato-

kat, termelési láncokat, mint „trágyalánc”, „takarmánylánc”, „alomlánc”, „feldolgozólánc”, végső soron a vertikális és horizontális kapcsolatokat.

Az ágazati kapcsolatokban rejlő gazdasági előnyök vitathatatlanok, ezek számszerűsítése azonban nem könnyű feladat. Az ágazati jövedelem vagy veszteség „nagy úr” a döntések megalapozásában. Az állattenyésztés tartós vesztesége az ágazati kapcsolatok előnyeinek mérlegelését háttérbe szoríthatja. Többek között a vegyes szerkezetű gazdálkodás racionalitását, a kockázat mérséklését, a föld állagának megőrzését, az erőforrások (föld, munkaerő, eszközök) jobb kihasználását, megtérülését, a melléktermékek hasznosítását stb. *A vállalati szerkezet torzulásai távlatilag veszélyeztethetik a nemzetgazdasági egyensúlyokat is.*

AZ INTENZÍV ÁGAZATOK CSÖKKENÉSÉNEK, MEGSZŪNÉSÉNEK VESZÉLYEI

Az állattenyésztés beszűkülése mellett a növénytermelés szerkezetének változásában is fellelhetőek veszélyek. Különösen a cukorrépa és a dohány termelésének visszaszorulása jelent pótolhatatlan hiányt a szántóföldi növénytermelésben. Ezek az ágazatok a „klasszikus belterjes” gazdálkodás képviselői. Kiesésük külterjes irányba tolja a termelés szerkezetét. A kül- és belterjes gazdálkodás fogalmának használatát egyébként felváltotta az extenzív és az intenzív szóhasználat.

Pedig *Hensch (1903)* elmékedése és okfejtése ebben a témakörben napjainkban is megszívlelendő lenne. Szerinte „a kül- és belterjes (extenzív és intenzív) gazdálkodás közötti lényeges különbség a földbirtok kihasználására fordított tőke és munka arányában rejlik, mely arány azonban nagyon különbözően alakulhat, miszerint intenzitás tekintetében a gazdálkodási módok végtelen láncolatot alkotnak, amelynek csak két sarka a külterjes és a belterjes gazdálkodás.”

„A belterjes üzemmódnál – írja továbbá – nagyobb a területegységre vonatkoztatott nyersjövedelem (termelési érték) és nagyobb a termelési költség, de okszerű gazdálkodást feltételezve, nagyobb és egyenletesebb a tisztajövedelem is.”

„Mint ahogy pedig a mezei gazdálkodásnak belterjes irányba való fejlesztése egyúttal nemzeti érdek, az agrárpolitikának egyik legfőbb feladata a közlekedési és hitelviszonyok fejlesztése, a birtok és munkásviszonyok rendezése s helyes vámpolitika követése által a belterjesebb gazdálkodás előfeltételeit megadni és biztosítani.”

Ez a Hensch-i követelmény sérül pl. napjainkban akkor, amikor megszűnik az ország legfiatalabb cukorgyára Kabán, hozzájárulva az egyik legbelterjesebb ágazat, a cukorrépa-ágazat felszámolásához az Észak-Alföld Régióban.

A 3. táblázat mutatja, hogy 100 év távlatában milyen érték és költségviszonyok uralkodtak az ágazatban, mekkora volt a jövedelem és a jövedelmezőség.

3. táblázat

A cukorrépa-ágazat jövedelemtermelő képessége

Megnevezés	Hensch Árpád 1903 Korona/kh	Kádár Béla 1967 Ft/kh	Béládi – Kertész 2005 Ft/ha
Termelési érték	180–240	12 120	582 314
Termelési költség	140–180	6 000	337 320
Jövedelem	40–60	6 120	244 994
Jövedelmezőségi ráta %	28–33	102	73

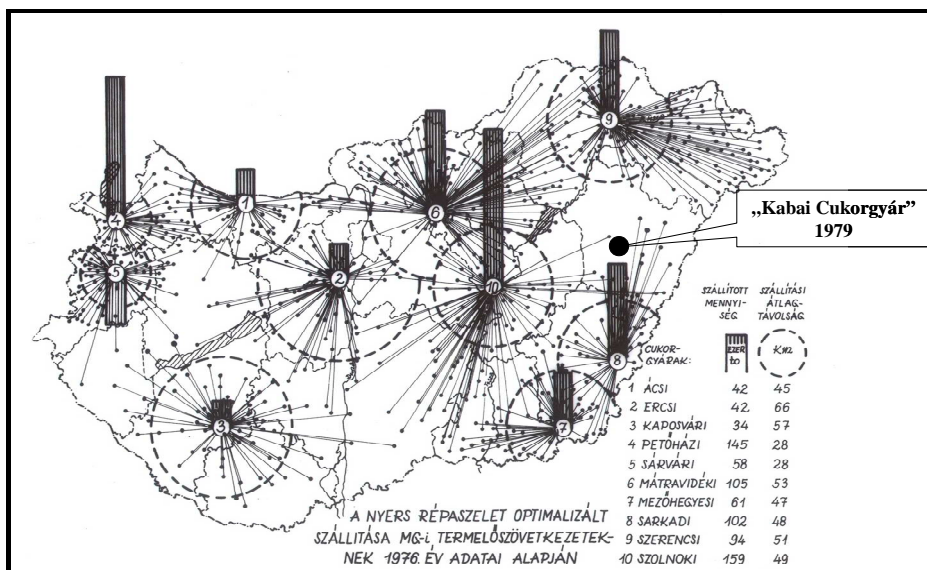
Hajdanán „a cukorgyári gazdaságok a belterjesség legmagasabb fokán álló üzemmód jellemző képviselői; a gyár felállításából, berendezéséből és kezeléséből, valamint a szántóföld belterjes megműveléséből s az ezen üzemmóddal kapcsolatos állathízlalásból eredő nagy tőkeigény első sorban tőketerjessé teszik e rendszert, habár a kézimunka által okozott költség sem csekély.”

Ezt a lehetőséget vesztették el a magyar termelők, amikor a rendszerváltást követően nem integrálhatták az élelmi-

szeripari vállalatokat, és pl. a „Kabai Cukorgyárat” is multinacionális külföldi cég privatizálta. Végül a '90-es évek közepe táján az *Eastern Sugar Rt.* tulajdonába került a gyár 3 milliárd Ft körüli összegért. A gyár egyébként 1979-ben kezdte meg a termelést *Hajdúsági Cukoripari Vállalat* néven. (Egy 1976-ban készült ábrámon mutatom be a „Kabai Cukorgyár” elhelyezkedését, érzékeltetve a gyár telepítésének indokolt és jó döntését.)

2. ábra

A Hajdúsági Cukoripari Vállalat elhelyezkedése

Az Európai Unió KAP-reformjának áldozata a „Kabai Cukorgyár”, a cukoripari rendtartás módosításának „eredményeként”. Hírek szerint 21 milliárd Ft körüli összeget kap az Eastern Sugar Rt. az EU-tól a gyár bezárásáért. Hosszas alkudozást követően ebből a cukorrépa-termelők 30% körül részesednek a termelés megszüntetéséért. Még jelenleg is folyik a tárgyalás a gyár épületeinek és infrastruktúrájának hasznosíthatóságáért. (A legfrissebb hír a *Hajdú-Bihari Naplóban*: megállapodtak a külföldi tulajdo-

nossal, magyarok bioetanolt gyártanak ott. „A termelők tulajdonában lévő EM Bioetanol Kft. és a Duna Fejlesztési Kft. megegyezett a cukorgyár külföldi tulajdonosával, hogy az évi 300 ezer tonna kukorica feldolgozására képes bioetanol-üzemet a gyárkapun belül valósítsák meg. A beruházást a cukorgyár bezárása miatt a termelőknek juttatott uniós kár-enyhítő támogatásból finanszírozzák. Az EM Kft.-nek mintegy száz mezőgazdasági termelő a tulajdonosa. A tervek sze-

rint decemberben indul a próbatermelés az alkoholgyártó üzembn Kabán.”)

Kísértetiesen hasonló sorsra jutott a dohányágazat is, némileg hosszabb kifutással. A dohánytermelés annyira lecsökkent Magyarországon, hogy az ágazatról még az AKI tesztüzemi rendszerében sincsenek információk. Megszűnt a patinás *Dohánykutató Intézet* is Debrecenben. Pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, pl. a '70-es években – az almához hasonlóan – jutottak a dohánytermelők munkához és jövedelemhez. *Borsos (2006)* szerint 1858-ban tetőzött a dohánytermelés 58 ezer hektárral, de még 1950-60-ban is körülbelül 20 ezer

ha-on termelték. Napjainkban ez a szám már 5000 ha alatti. A csökkenés számos oka között jelentős az a tény, hogy zömmel külföldiek privatizálták a rendszerváltást követően a dohánygyárakat, a piaci térnyerést követően pedig kivonultak az országból.

A dohányt már *Hensch (1903)* is azon belterjes ágazatok közé sorolta a cukorrépa, komló, szőlő stb. mellett, amelyek sok kézierőt igényelnek, ezzel együtt érnek el magas munka- és tisztajövedelmet. A 4. táblázat mutatja, hogy miként alakult a dohánytermelés jövedelme 40 évvel ezelőtt és mi jellemzi napjaink számait.

4. táblázat

A dohányágazat jövedelemtermelő képessége

Megnevezés	Kádár Béla 1967 Ft/kh	Borsos – Bittner 2006 Ft/ha
Termelési érték	17 500	1 175 000
Termelési költség	12 000	1 080 000
Jövedelem	5 500	95 000
Jövedelmezőségi ráta %	46	9

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Béládi K. – Kertész R. (2006): A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemhelyzete 2005-ben a tesztüzemek adatai alapján. Agrárgazdasági Információk. 7. sz. AKI, Budapest, 1-206. pp. – (2) Borsos J. (2006): A dohányágazat gazdasági kérdései. Egyetemi előadás. Kézirat. – (3) Gönczi G. – Kádár B. – Vadász L. (1967): Mezőgazdasági vállalatok és üzemek gazdaságtana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1-551. pp. – (4) Hensch Á. (1906): Mezőgazdasági üzemtan I. Vitéz A. Gazdasági Szakkönyvkereskedés, Kassa, 1-460. pp. – (5) Kapronczai I. (szerk.) (2007): Ellentmondások és összefüggések a mezőgazdasági jövedeleminformációs rendszerek között. Tanulmány tervezet. AKI, Budapest – (6) KSH (2006): Magyarország mezőgazdasága, 2005. (Gazdaságszerkezeti összeírás, előzetes adatok) Budapest, 2006 (Internet) – (7) Nemessályi Zs. (szerk.) (1992): Farmgazdálkodás. A mű eredeti címe: Castle, E. N. – Becker, M. H. – Nelson, A. G.: Farm Business Management. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1-480. pp. – (8) Szabó G. (2007): Változások az EU-csatlakozás után a magyar mezőgazdaságban (2004-2006). Kézirat. 1-14. pp.